

Alhambra: "Rdeča" dediščina muslimanske in krščanske umetnosti

*Gvadalkivir se vije
med oljkami in oranžami.
A granadski reki dve
s snežnih gor med žito speta.*

*Oj ljubezen,
Ki bila je in prešla.*

*Nosi veliki Gvadalkivir
brado iz granatovcev,
a granadski reki dve,
ena kri in druga solze.
(F. García Lorca, Mala balada o treh rekah.)*

Andaluzija, barvita španska dežela, polna nasprotij, in pokrajina, ki je drugačna kot kjerkoli drugje na svetu. Plodna zemlja, ki jo namakajo, nad njo pa trepetajoča polna vročina, oljke pred panoramo zasneženih gora, bele hiše, pobarvane z apnom, in še mnogo podob, ki jih je nemogoče izbrisati iz spomina. V deželi, ki jo sonce pozdravlja tri tisoč ur na leto in v kateri bogato rodijo pomaranče, oljke, vinska trta in mandljevci, živi okrog sedem milijonov ljudi. Za Andaluzijce so izjemno pomembni tradicionalni prazniki in versko življenje, še posebej velikonočni teden (*semana santa*), ko goreče

in predano praznujejo s številnimi romarji in procesijami. V tej mediteranski deželi, kjer je glavno mesto Granada (gr. Elibírge; lat. Illiberis ali Illiberi Liberini; arab. Gárnata), se na vzhodni strani dviguje višavje, na jugu jo omejuje severna obala reke Genil, za njenim hrbtom pa se dviga monumentalna kulisa zasneženih vrhov Sierre Nevade. Granada, glavno mesto istoimenske province, je prav tako pravljica iz 1001 noči, saj je v njej ohranjena obsežna mavrska dediščina, ki je mestu dolga stoletja dajala glavni pečat. Svoj razcvet je doživela med 13. in 15. stoletjem, ko so se Mavri¹ pred vojskami kristjanov, ki so želeli ponovno osvojiti te predele, umaknili na jug. Najpomembnejše umetnostnozgodovinsko obeležje Granade je Alhambra, mavrska citadela oziroma trdnjava, ki spada med pomembne kulturne znamenitosti muslimanske, judovske in krščanske dediščine. Okolica Alhambre pa je enako veličastna kot palača sama. Alhambra stoji na Sabiki, dolgem gozdnatem griču, ki se dviga 150 metrov nad mestom in po besedah pesnika Ibna Zamraka iz 14. stoletja se grič razgleduje nad Granado, kakor občudovanja poln mož gleda svojo ženo. Arhitektura mavrske dinastije Almohadov z nekaterimi

Španija v času Nasridov

Alhambra

odličnimi primeri mavrskih in moriskovskih stavb je ohranjena v predelu mesta, ki se imenuje Albacin. "Granada", kar v španščini pomeni *granatno jabolko*, je danes heraldični simbol mesta. Mesto ima prav tako zgodovino, glede na to, da je bilo že v 8. st. pr. Kr. poseljeno z Iberci, kasneje pa so se tja priseljevali še Feničani, Grki, Kartažani, Rimljani, Bizantinci in Vizigoti. Iberci so regijo imenovali *Ilturir*. Kakšnih 30 km južneje so Iberci v 5. st. pr. Kr. zgradili naselje *Elibyrge*, ki je kasneje postalo rimsko mesto *Illiberis*. To ime je baskovskega izvora in pomeni "novo mesto"; za Granado, ki je precej oddaljena od baskovskih regij, pa je znano, da so njeni prebivalci že v antiki govorili baskovsko. Če

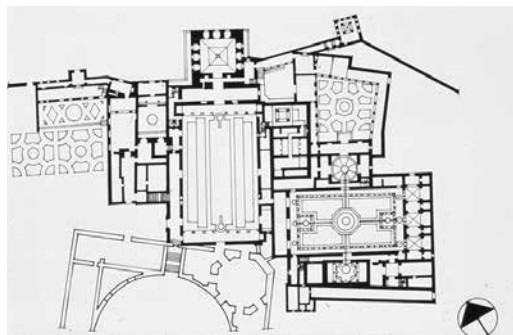
podobnost ni naključje, je bil *Iliberis* najbrž baskovska kolonija.

Leta 711 so velik del Iberskega polotoka zasedli Mavri. Ko se je muslimanska vojska odpravila na to območje, je njihov vodja, Tarik ibn Zaid, na eni izmed skal zgradil trdnjavo, ki so jo poimenovali Gebel al-Tarik (Tarikova planina), Evropejci pa so jo kasneje preimenovali v Gibraltar. Njihova osvajanja so hitro napredovala, saj je bila krščanska država pod vladov vizigotskega kralja Roderiha znatno oslABLJENA. Zaradi strogih antisemitskih zakonov iz časa vizigotskega vladanja je judovsko prebivalstvo muslimanske osvajalce pričakalo dokaj z odprtimi rokami in tako so le-ti naglo in z lahkoto osvajali mesta in teritorije ne le z vojnami, temveč celo z mirovnimi pogodbami. Del teritorija, ki je bil pod njihovo lastjo v času od leta 711 do 1492, se je preimenoval v Al Andaluz, z glavnim mestom Córdoba. Po arabski osvojitvi vizigotskega kraljestva so bile cerkve na Iberskem polotoku razdeljene med muslimane in katolike. Po propadu omajadskega kalifata s sežem v Damasku leta 750 je v Španijo pribežal omajadski princ Abd Al Rahman I. in premagal andaluzijskega guvernerja Jusufa Al Fahirja, sam pa postal neodvisni vladar Al Andaluz. Kristjanom je dovolil obnovo njihovih porušeniH cerkva, sam pa kupil polovico cerkve sv. Vincenca v Córdoba. V obdobju novega vladanja so muslimani pokazali izjemno toleranco do svetopisemskega ljudstva, saj so vsi kristjani lahko še naprej negovali svoje versko prepričanje ter svoj slog življenja, le da so spoštovali muslimanske vladarje. Kristjani in muslimani so lahko med seboj svobodno sklepali zakone, slavili praznike, kristjani so lahko iz Evrope prihajali v Córdoba ter v vsa ostala mesta na Iberijskem polotoku. V času tega blagodejnega miru in humanih zakonov ni bilo kristjanom nikoli potrebno na silo prevzemati Korana in se odrehati evangeliju. Nekaj katoličanov se je sicer prostovoljno odločilo za prestop v islam, tistim, ki tega niso sprejeli, pa je postal blizu njegov vpliv na drugačen način: poslušali so arabsko glasbo, brali so njihovo

poezijo in veliko število jih je uporabljalo njihovo pisavo. Ti kristjani pa so postali znani pod imenom *Mozarabi* – nemuslimani, ki so sprejeli zgolj muslimanske običaje in arabski jezik. Na Iberskem polotoku sta se tako srečali dve veri, islam in krščanstvo, od katerega pa so se "odtrgale" še številne za špansko zgodovino značilne heretične skupine.

Vendar "dvojna vera" ni odsevala netolerance na področju umetniškega ustvarjanja. Tako kot so Arabci izdelavo svojih mozaikov v 9. in 10. st. pogosto zaupali krščanskim mojstrom, so se tudi slednji navduševali nad arabskim smislom za okras. Celo v času vrhunca križarskih vojn, za katere je spopad med islamom in krščanstvom v Španiji leta 1061 razglasil papež Aleksander II., so za monumentalne mozaike navdih še vedno črpali pri svojih verskih nasprotnikih. Krščanski mojstri, ki so za seboj pustili t. i. mozarabsko umetnost, so občudovali zlasti arabske tapisserije in zlatarske izdelke. Umetnost se torej ni zmenila za versko ločevanje, kar je izhajalo iz tega, da ortodoksna islamska umetnost kot izrazito dekorativna umetnost ni vsebovala nobenih religioznih prizorov, ki bi bili za kristjane nesprejemljivi. Celo nasprotno, v arabskih izdelkih so prepoznali izjemen smisel za izredno formo dekoracije, ki so jo vključevali tudi v svoje liturgične knjige. V podobah, s katerimi so okraševali veličastne srednjeveške rokopise, najdemo na primer podobe Jezusa Kristusa, ki sedi s prekrižanimi nogami, torej v drži, ki je bila razširjena na Vzhodu, ali pa nosi turbane. Navdušenje nad drugačno kulturo se je razširilo tudi na severu polotoka, ki je bil vezan, zlasti po zaslugi Karla Velikega in njegove ustanovitve Španske marke, bolj na preostalo Evropo. Sančo I. Aragonski se je na primer redno podpisoval v arabski pisavi, njegov sodobnik Alfonz VI. Kastilski pa se je obdajal z družbo arabskih glasbenikov, pesnikov in modrecev in se oblačil v mavrska oblačila.

Vladar Al Andaluzi Abd Al Rahman I. je bil po naravi široka osebnost ter velik ljubitelj umetnosti in pod njegovim pokroviteljstvom

Thoris Alhambra

Alcazaba

je na tem delu ozemlja zacvetel poseben umetnostni slog, imenovan "*špansko-mavrski*". Eden izmed najlepših primerov tega stila je velika mošeja v Córdobi, ki jo je leta 784 začel preurejati v muslimansko svetišče kot prizidek k svoji palači. Nešteto likovnih elementov v tem prostoru izpoveduje islamsko umetnost, čeprav ni mogoče povsem izključiti španske tradicije. Polega mihraba ali apside je ta zgradba doživela še znatne spremembe v času vladanja Abd Al Rahmanovih naslednikov, še posebej v 10. st., ko je Córdoba postala središče španskega intelektualnega življenja. Po rekonkisti², leta 1238, so kristjani mošejo ponovno spremenili v katedralo, vendar je bila v času, ko je imela poslanstvo mošeje, šteta za najlepšo muslimansko svetišče sveta.

Eden izmed vidnejših in koristnih podvigov v času vladanja Abd Al Rahmana I. je bil zagotovo akvadukt, ki je Córdobo osvežil z obilo sveže vode ter ji omogočil, da so se

Del Alhambre

Vrtovi Alhambre

povsod po mestu zgradili vodnjaki in uredili vrtovi. Prvi omajadski vladar je zase zgradil Palačo Risafah z obširnimi vrtni s pogledom na Damask. Kasneje, ko so njegovi nasledniki tukaj postavljali še druge objekte, so jih naslavljal z domiselnimi imeni: Palača ljubimcev, Zadovoljstvo, Barve..., a na žalost je iz tega obdobja ohranjenega zelo malo arhitekturne dediščine. Córdoba je v tem času imela tudi alkazar (*al-qasr*, iz latinske besede *castrum* – dvor, tudi trdnjava), ki je predstavljal edinstveno kombinacijo palače in trdnjave. Mnogi so bili celo mnenja, da je bil ta po lepoti in razkošju enak Neronovi palači v Rimu, saj je z veličastnimi portali, marmornatimi stebri, mozaičnimi tlemi, pozlačenim ostrešjem ter subtilnimi dekoracijami predstavljal enako bogastvo v umetnosti in lepoti. Alkazar je bil kasneje zgrajen še v Seville, kjer je še edini ohranjen.

Vsi muslimanski vladarji, ki so vladali na španskih tleh, so bili "rojeni patroni za

umetnost", za časa vladanja Abd Al Rahmana III. (912-961) pa so umetnost, kultura in izobraževanje dosegli vrhunec. Za izgradnjo svojih arhitekturnih draguljev je marmor dovažal iz Kartagine, iz Rima in Carigrada pa je odtuževal stebre, reliefe in kipe človeških postav. Prav tako se je za časa Hakana II. v 10. st. nadaljevalo intenzivno umetniško delo v Córdoba ter v drugih mestih, med drugim tudi zato, ker tedaj niso bili na udaru nobeni drugi državni problemi. V času njegove vlade so rastle mošeje, bolnice, šole, tudi brezplačni pouk za siromašne, javna kopališča in zaklonišča. Univerza v Córdoba je tedaj postala najvišji izobraževalni center in sam vrh španskega intelektualnega življenja. 10. stoletje je bil vzpon intelektualnega življenja tudi v ostalih španskih mestih; v Granadi, Toledu, še posebej pa v Seville, kjer je vrvelo pesnikov, filozofov, teologov, zgodovinarjev in bibliotekarjev. Vsa ta mesta pa so bila za dušo in telo okrašena še s pozlačenimi minareti in z bleščečimi se kupolami. Celo mestne ulice so bile dvignjene s pločniki ter osvetljene v nočnem času – skratka, brez dvoma je bila Španija v tem stoletju najbolj kultivirana ter urejena država v Evropi.

Današnjo Granado so ustanovili v 11. st. med državljansko vojno, v kateri je tedaj propadel Kordovski kalifat³. Arabski emir Zaví ben Zirí je ustanovil neodvisno kraljestvo Granada, ki se je obdržalo približno 500 let, s tem pa doživelo umetnostni in kulturni razcvet. Do njegovega zatona je prišlo, ko sta leta 1492 katoliška monarha Ferdinand in Izabela končala muslimansko prevlado v Španiji. Ker je mesto ležalo na ravnini in je bilo zato slabo branljivo pred napadi sovražnika, je emir prestolnico prenesel v višje ležečo vas *Gárnata*. Vas se je zelo hitro razvila v eno od najpomembnejših mest v Al Andaluzu in do konca 11. st. se je razširilo preko reke Darro na Albazin do vznožja vzpetine, na kateri stoji Alhambra. V Al Andaluzu pa so v tem obdobju vladali Almoravidi⁴ in Almohadi.⁵ Tisto, kar nas še danes v trenutku ob prihodu v Granado nagovori, je Alhambra, mavrski

arhitekturni "čudež". Gre za sklop palač, kraljevih rezidenc, dvorišč in vrtov, ki jih krasijo številne palme, limonovci in oranževci, povezani v takšnem duhu, da v obiskovalcu ob vstopu vzbudijo občutek miru in spokoja. Sklop stavb je zgrajen iz rumenega kamna, kot je barva skal na obali, pesek na plaži in celo školjke. Vendar je nekaterim ljubša razlaga arabskih zgodovinarjev, ki pravijo, da je gradnja Alhambre potekala "v soju bakel", in so prepričani, da so bili ponoči zidovi ob tej razsvetljavi rdečkasto obarvani. Alhambra v prevodu pomeni "rdeča", mavrski stil pa pri gradnji tega sklopa doseže svoj poslednji stadij dovršenosti. Stavbni kompleks, ki so ga pričeli ustvarjati v 9. st., je bil zaključen v času med leti 1354 in 1391. Izpovedno bistvo te arhitekture pa je, da gre za t. i. "ženski stil", ki ne teži k impresivni noti kot mošeja v Córdoba, temveč k pretanjeni lepoti, katere moč je skoncentrirana zgolj v dekoraciji. Večji del stavbe je bil po rekonkisti sicer zapuščen in je služil celo za prebivališče Romom. V začetku 19. st. je pot na to mesto zanesla ameriškega pisatelja in diplomata Irvinga Washingtona, ta pa je ob ganjenosti nad tem božanskim arhitekturnim organizmom v čast zgradbam zapustil slavne *"Zgodbe iz Alhambre"*. Ta epika je doživela toliko navdušenja, da je španska oblast zapovedala obnovo celotnega kompleksa. Vendar je na žalost veliko dragocenosti, ki bi sodile h kompleksu, izgubljenih.

"Koliko legend in izročil, tako resničnih kot izmišljenih, koliko pesmi in balad, tako arabskih kot španskih, o ljubezni, vojni in viteštvu je povezanih s to orientalsko rezidenco!" (Irving Washington.)

Po porazu Almohadov v bitki pri Las Navas de Tolosa leta 1212 in odhodu zadnjega almohadskega princa Idrisa leta 1128 je oblast v Al Andalusu prevzel ambiciozni emir Ibn Al Ahmar, ustanovitelj nasridske dinastije, z najdaljšim vladanjem na Iberskem polotoku. Nasridi so se po krščanski osvojitvi Córdobe v 13. st. pridružili Ferdinandu III. Kastiljskemu in uradno ustanovili Granadski emirat. Po mnenju nekaterih zgodovinarjev je bil emirat

El Partal v Alhambri

Bazen palače El Partal

tributarna država kastiljskega kraljestva. Povezan je bil z afriškimi in arabskimi trgovskimi središči, še posebej z Magrebom, z zlatom bogato Podсахarsko Afriko, predvsem pa s sedanjim Malijem in Burkino Faso. 2. januarja leta 1492 je zadnji muslimanski andaluzijski vladar, emir Mohamed XII. (špansko Boabdil), po zadnji bitki v granadski vojni predal svojo oblast katoliškima kraljema Ferdinandu II. Aragonskemu in Izabeli I. Kastilski. Predaja Granadskega emirata je eden od najpomembnejših dogodkov v zgodovini Granade, saj pomeni zaključek rekonkiste. Pogoji za predajo so bili določeni v alhambrski mirovni pogodbi, ki je izrecno dovoljevala muslimanskim prebivalcem, imenovanim Mudehar, da še naprej nemoteno prakticirajo svojo vero in običaje. Ko je zadnji granadski kralj Boabdil predal mesto Ferdinandu in Izabeli, je moral skupaj z družino v izgnanstvo. Potem ko so zapustili mesto, so se po pripovedih ustavili na vzpetini, ki ji danes pravijo El Suspiro del Moro (Mavrov vzdihljaj). Ko so se ozrli, da bi še zadnjič videli svojo veličastno rdečo palačo,

Levje dvorišče

Vodnjak z levi, detajl

je Boabdilu njegova mati menda rekla: *"Jokaj kakor ženska za tem, česar nisi mogel ubraniti kot moški."*

Alhambra – za nekatere simbol zmage, za druge simbol poraza. Za oboje pa veličastna stvaritev lepote in skladja mavrske umetnosti. Gre za svojevrsten dokaz in znanje arhitektov, ki sta tako edinstvena in povsem drugačna od vseh gradbenih konstrukcij, ki so ta čas obstajale drugod po Evropi. V arhitekturi Alhambre je več kot očitno razvidno, kako so arhitekti, ki so ustvarjali ta stavbni kompleks, čutili, da so soodgovorni za njegovo nastajanje in da morajo imeti prostor radi. Če kdo ne vidi sveta okrog sebe, če ni čustveno odziven, če ga ne navduši svetloba, sonce, material, proporci prostora, odprtost pogleda, ne more dobro delati arhitekture. Današnja Alhambra je sicer drugačna od tiste, v katero sta takrat prvič stopila Ferdinand in Izabela. Čeprav sta bila gotovo očarana nad tistim, kar sta videla,

pa je stavba zanju predstavljala predvsem simbol zmage nad Mavri, ki jo je bilo potrebno ohraniti kot dokaz bodočim rodovom. A kljub trudu se žal največji del Alhambre vendarle ni ohranil naslednja stoletja, saj je gradnja preživela preveč sprememb, predvsem zaradi katastrof, kot so potresi, požari, rušenja, dograjevanja, leta zanemarjanj, nato pa še naporno izvedenih restavratorskih posegov. To je transformacija nekega stanja, ki ga danes ni več in ga ne moreš več videti. Prostori, ki se jih pri obnovi dotakneš, težko ohranijo svojo dušo, patino, ker je prenova zelo grob poseg. Poleg tega je o stavbi ostalo zelo malo pisnih virov, tako da se je v teku stoletij njeno "življenje" sestavljalo večinoma preko pripovedi in legend in zato je Alhambra še danes mesto s povsem samosvojo preteklostjo. Tako tudi vemo, da imena, ki jih danes nosijo nekateri stavbni deli, niso identična tistim, kot so jih imeli sprva. Čeprav se o Alhambri večinoma govori kot o palači, pa dejansko gre za povsem nekaj drugega. Alhambra je veliko več kot le palača. Opišemo jo lahko kot mesto znotraj mesta Granade. V zavetju obsežnega zidovja so vrtovi, paviljoni, poslopja palače, Alcazaba (trdnjava) oziroma kar majhna *medina*, kar v arabščini pomeni mesto. Alhambrina mavrska zasnova in kasnejši dodatki so ustvarili edinstveno podobo arabske umetnosti, polne filigranskih detajlov, skupaj z bolj masivnimi uravnovešenimi linijami evropske renesanse. Alhambra dolguje svojo lepoto metodi, ki so jo uporabljali tako Mavri kot starodavni Grki. Najprej so z barvo in teksturo kamna ustvarili stavbe po načelih harmonije, proporca in preprostosti. Nato pa so svoje elegantne zgradbe okrasili. *"Mavri so se", kot pravi neki strokovnjak, "vedno držali načela arhitekture, ki med arhitekti velja kot prvo – okrasiti zgradbo, nikoli zgraditi okrasja."*

Alhambra v bistvu ni imela nikakršnega idejnega načrta za celoten kompleks, zato njena celotna postavitve ni smiselno organizirana. Je posledica številnih gradbenih faz in dozidav: od prvotne trdnjave iz leta 889, ko je bila na njenem mestu zgrajena majhna

utrdba in so jo kasneje večinoma opustili, do muslimanskih palač v 14. st., pa vse do palače iz časa Karla V. v 16. stoletju. Večina zgradb je četverkotne oblike s prostori, ki se vsi odpirajo na osrednje dvorišče. K njim so postopoma dozidavali nove četverkotne zgradbe, grajene po istem načelu, in jih s starimi povezali z majhnimi prostori in hodniki. Vsi novozgrajeni deli so bili dosledno skladni z načelom *"raj na zemlji"*. Stebrišča, fontane, tekoča voda in ribniki zato tvorijo estetsko in funkcionalno celoto. Terasa ali planota, na kateri stoji Alhambra, meri 740 m, v dolžino 205 m in pokriva površino okoli 142.000 kvadratnih metrov. Najbolj zahodnjaška značilnost Alhambre je Alcazaba (citadela ali trdnjava), ki predstavlja močno utrjen položaj. Preostali del planote obsegajo mavrske palače, obdane z utrjenim zidom in stolpi, nekateri od teh so obrambni, drugi pa razgledni za prebivalce. Reka Darro, ki teče skozi sotesko na severni strani celotnega stavbnega organizma, deli planoto okrožja Albaicín. V dolini Assabica je na jugozahodu park Alhambre, poleg te doline pa poteka skoraj vzporedno greben Monte Mauror, ki jo loči od okrožja mesta Antequeruela. Na vzhodnem delu se nahaja še poletna rezidenca z vrtovi – Generalife. Za celoten kompleks Alhambre bi lahko rekli, da je nameščen na lokaciji, kjer zares *"dobro živi in diha"*.

Alcazaba je najstarejši del Alhambre in je bila zgrajena na izoliranem in prepadnem rtu, ki se konča s planoto na severozahodu. Iz utrdbe se odpira čudovit pogled na Granado, predvsem na Albaicín, mavrsko naselje na griču nasproti Alhambre. Vse, kar je ostalo, so masivne zunanje stene, stolpi in obzidje. Mohamed I., imenovan Al Ahmar, ki je leta 1238 osnoval dinastijo Nasridov, je prvi korak pri gradnji palače naredil ob rekonstrukciji že obstoječe utrdbe, imenovane Alcazaba. Ta stoji v neposredni bližini palače Nasridov in je bila najprej vojaška utrdba, ki je služila kot vojaško središče dinastije. Zgrajena je bila na najvišjem delu griča, prvotno jo je sestavljalo 24 (po nekaterih podatkih 30) stolpov, od

Generalife

Del Generalife

katerih se jih je ohranilo le nekaj. Po Al Ahmarjevi zamisli je nastala še obnovljena trdnjava, v obliki trikotnika, ki je predstavljala neosvojljivo oporišče. Da bi dodatno učvrstil to območje, je vladar ukazal izgradnjo dvojnih sten z namenom, da bi se lahko prostor v slučaju napadov napolnil z vodo. Ob tem je sicer nastopil trenutno nerešljiv problem – kako dovesti vodo iz najbližje reke Darro na takšno višino? Težavo so znali rešiti gradbeniki, saj so našli 6 km oddaljeno področje, kjer nad utrdbo teče reka, ter tam zgradili umetno jezero z jezovi. Vodo so nato z akvaduktom in kanali dovedli na celotno stavbno področje, saj so hkrati predvideli tudi možnost pomanjkanja vode v sušnih obdobjih, zato so med drugim zgradili velike rezervoarje in s tem zagotovili neprestan dotok vode za stanovalce in

Mexuar

Primer mudjar sloga v Alcazarju

vrtove. V začetku je bila Alcazaba še namenjena zgolj kraljevi palači, kasneje, kot dograjeni ostanek kompleksa, pa je služila vojski, ki je ščitila ostale kraljeve palače. Iz ostankov lahko predvidevamo, da je bila nekoč trdnjava s svojimi fascinantnimi labirinti ozkih ulic pravo malo mesto, v katerem so se nahajali stavbni objekti za vojsko: skladišča za hrano in orožje, javna kuhinja, kopališča, trgovine in zapor. Al Ahmar je sicer zgradil Alcazabo in priskrbel dotok vode, a žal ni doživel izgradnje svojih sanj – glavne kraljeve palače.

Ob opazovanju Alhambre z zunanje strani si je skoraj težko zamisliti, kaj ves – morda malce robot – stavbni organizem skriva v sebi. Ob natančnejši komunikaciji z arhitekturnimi elementi v njegovi notranjosti pa nam je kaj hitro jasno, da je bila skupna misel graditeljev ustvariti dokaj natančno "preslikavo raja". To pa so lahko ustvarjalci dosegli z edinstveno potezo človeške domišljije – z elementi

narave. In zato je ves ambient igra svetlob in senc, voda, ki ob konstrukcijah sodeluje, pa simbolizira življenje, saj je ves čas v svojem toku. Tudi čas teče mirno, žubori ali pada. Vse, kar izžareva harmonijo in lepoto, izhaja iz znanih rab števil in njihovih mer, tako da Alhambra v enaki meri slavi tako umetnost kot matematiko. Tukaj je mogoče bolj kot fizično podobo naših intervencij zaslutiti, kako je prostor organiziran. Da je fluiden, fleksibilen in da omogoča različne načine kroženja. Čeprav se principi, v katerih je mesto zgrajeno, v prvem trenutku zdijo nekoliko zmedeni in nerazumljivi, je vendarle rezultat tisti, ki ga je moč občutiti.

Enake zakonitosti so obravnavane tako v velikem kot v malem: v oblikovanju dvorišč, v izgradnji palač in tudi pri različnih vrstah dekoracij, s katerimi so prekriti zidovi in stropi zgradb. Ob tem je bilo vdihnjenega ogromno lepote ter izkoriščenega nemalo materiala v različnih tehnikah. Spodnji deli stavbnih zidov so najpogostejše prekriti s poslikanimi ploščicami v skladu z naukom islama in izražajo cvetlične ter geometrijske motive, medtem ko je nad njimi vklesana poezija pesnika Ibn Zamraka in se na njih nadaljujejo citati iz Korana. Dekoracijo znotraj palač pa zaznamujejo ostanki mavrskega gospostva v Španiji in uvedba andaluzijske umetnosti v zadnjem obdobju Granade. Z nekaj bizantinskega vpliva sodobne abasidske arhitekture so umetniki neskončno reproducirali enake oblike in trende, ki so ustvarjali novi slog, ki se je razvil v času dinastije Nasridov. Nasridi so prosto uporabljali vse stilistične elemente, ki so bili ustvarjeni in razviti v stoletjih muslimanske vladavine na polotoku, vključno s kalifskim podkvastim lokom, almohadsko *sebko* (mreža rombov), almoravidskimi palmetami ter edinstvenimi kombinacijami le-teh, kot tudi novosti, kot so pompozni loki in *muqarnas* (stropna dekoracija v obliki stalaktitov). Značilno je okrasje z različnimi ornamentami listja in dekoracije z arabeskami, stebri pa so še dodatno filigransko obdelani. Še posebej cenjena je kaligrafija⁶. V Alhambro

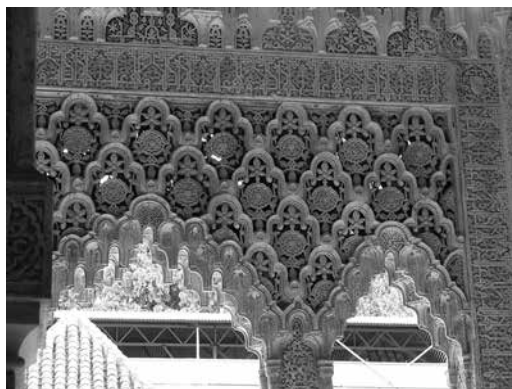
se vstopi skozi velikanski podkvasti lok, ki se imenuje *Vrata pravice*. Njegovo ime spominja na to, da se je tukaj v času muslimanske nadvlade zbiral dvor, ki je nemudoma pretehtal manjše pritožbe. Na Bližnjem vzhodu je bil pogost običaj, da se je pri mestnih vratih izvajala pravica, kar omenja tudi Biblija.

Ena izmed ohranjenih zgradb Alhambre je *Mexuar*. Je prav tako najstarejša od vseh kraljevih palač in predpostavlja se, da je v njej sultan sprejemal meščane Granade, ki so prihajali na to mesto iskat nasvete in pravico. Sam naj bi sedel na povišanem delu prostora in izza lesene rešetke poslušal njihove pripombe in zahteve. Na eni izmed ploščic nad vhodom v palačo se nahaja napis, ki pravi: *Ne boj se iskati pravice, ker to boš tudi našel*. Za dekoriranje površin so v tej stavbi uporabili trakaste vzorce. Stropi in tla so iz temnega lesa in so v ostrem nasprotju z belimi, mavčnimi stenami. Rokodelci so iz mavca izrezljali čipkam podobne umetelne vzorce, ki se v ciklih ponavljajo. Mexuar je s palačo Comares povezan z manjšim prostorom, ki je zaradi zlatega stropa imenovana *Zlata soba*. Takšni prostori so ena izmed značilnosti muslimanskega načina gradnje, v katere se ni vstopalo naravnost, ampak s poševnimi kretnjami, ki naj bi rahlo oplazile tistega, ki vstopa oziroma izstopa. Prav zaradi tega je vsaka palača sestavljena iz vrst prostorov, hodnikov in dvorišč. Po rekonkisti je bil Mexuar spremenjen v cerkev.

Pri umetnosti Alhambre je prav tako očiten španski dekorativni slog, imenovan *mudéjar*, ki je trajal od 12. do 16. stoletja. Ko so v Evropi živeli romanski, gotski in renesančni slog, so na tem območju gradbeniki uporabljali elemente islamske umetnosti in s tem dosegali nove in drugačne dekorativne sloge. Slog *mudéjar* je tako simbioza tehnik in načinov razumevanja arhitekture, za katero je značilna uporaba opeke kot glavnega materiala. *Mudéjar* tako ne vključuje ustvarjanja novih oblik in struktur (za razliko od gotike ali romanike), ampak reinterpretacijo zahodnih kulturnih slogov z islamskim

Razgledišče

Dekoracija tipa jaserija

vplivom. Mudéjarska umetnost je živela izključno v Španiji zaradi edinstvene konvergenca arabske in evropske kulture. Nanjo sta prav tako vplivali starodavni arabski pisavi, Kufic in Naskhi, ki sledita ponavljajočim se ritmičnim vzorcem. Prevladujoči geometrijski liki, izrazito islamski, so se vidno pojavili v obrtni opreми z uporabo različnih materialov: Živobarvne notranjosti zgradb kažejo lepoto dado-keramičnih ploščic, štukature jaserija⁷, azulejsko⁸ tehniko, cedrovino in artesonado. Artesonado predstavljajo stropi ter vsi ostali leseni predmeti, ki krasijo ambient večine kraljevih palač na Alhambri.

Za Granado je napočil čas kratkega vzpona, ko je leta 1333 prišel na oblast sultan Jusuf I. Po porazu, ki so jim ga zadali kristjani, so njegovi zavezniki Merinidi odšli iz Španije, sam pa se je zatekel v Alhambro. Zavedal se je namreč, da mu v dani situaciji, ko

Obod palače Comares

Mrežasta okna

imajo premoč kristjani, preostane edino diplomacija. Le-to pa je našel v umetnosti. Nujno je potreboval nekakšen odmaknjen prostor za vodenje pogovorov, s katerimi bi ponovno pridobil zaupanje ljudi ter vzpostavil avtoriteto v kraljestvu. Tedaj je tudi začel z obnovo obstoječe Alhambre, in sicer z gradnjo nove palače. Prostori njegove nove rezidence so nameščeni okoli *Dvorišča mirte (Myrtales)*, kjer se v sredini nahaja bazen, obkrožen z nasadi mirte, po kateri je dvorišče dobilo ime. Bazen je grajen tako, da so vrhovi grmov in isti ravnini z bazenom, voda pa služi kot ogledalo, v katerem se zrcali okolica ter dobiva dvojno dimenzijo. Dve krožni fontani na vsaki strani simbolizirata krog življenja; voda na eni strani izvira s rahlim curkom in predstavlja delo, nakar s širokim padcem v svoji polnosti v bazen predstavlja življenje; potem spet teče skozi ozek kanal v jesen življenja in na naslednjem kraju ponovno začne celoten

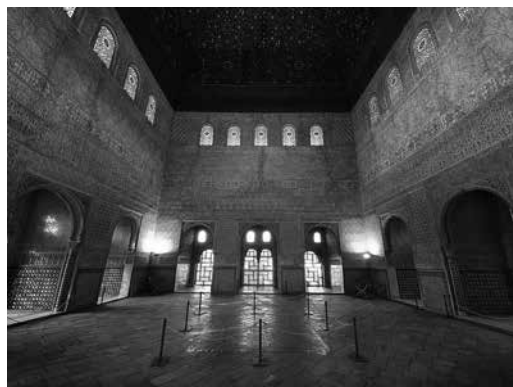
krog na novo. Na severni in južni strani so galerije, podprte z marmornatimi stebri. Pod južno je na desni strani glavni vhod in nad njim tri okna z loki in miniaturnimi stebri. S tega dvorišča se vidi stena *Palače Comares*, ki se dviga nad streho na severu in se zrcali v ribniku. Prostor okoli bazena je okrašen z marmornatimi ploščicami. Svetloba, voda in marmor – patos, ki se nedvomno dotakne slehernika! Sultanovi prijatelji, ambasadorji in poslanci so ga na tem dvorišču vedno čakali, da jih sprejme.

Ko so nato vstopili v *Dvorano veleposlanikov*, jih je impresivno zadušil mračni prostor – pravo nasprotje tistega, kar so ravno kar doživljali odzunaj. To je največji prostor v vsej Alhambri. Dvorana ima z globokimi nišami in barvnimi okni pridih temačnosti še v današnjem času, ravno v trenutku, ko se vstopi vanjo. Prav ta moment je sultanu dajal psihološko prednost pred njegovimi obiskovalci. Šele, ko so se jim oči privadile na mrak, je sledila osuplost nad tistim, kar jih je obdajalo. Čipkasti zidovi, ki so prepevali hvalo njihovem Bogu in sultanu, ter nato še osemnajst metrov visoki strop, ki predstavlja remek delo mavrskih graditeljev. Narejen je iz osem tisočih koščkov cedrovine, zloženih v osmerokrake zvezde, ki so v zapletenem vzorcu zlepljene na sedem koščkov. Predpostavlja se, da ti koščki predstavljajo sedem nebes, ki jih je potrebno prehoditi, da bi prišli v raj, štiri diagonale pa simbolizirajo štiri reke raja: vino, vodo, med in mleko. Ta impresivna umetniška ekstravaganca je projekt velike palače, ki se še nadaljuje s pogledom v tri smeri. To je dvorana "*Mirador*" ali razgledišče, iz katerega lahko obiskovalci palače vidijo navzven na okoliško pokrajino. Ploščice v prostoru so visoke in okrogle, barve se razlikujejo v intervalih. Nad njimi je serija ovalnih medaljonov z napisi, prepletenih s cvetovi in listi. Dvorana ima devet oken, tri na vsaki fasadi in strop okrašen z belimi, modrimi in zlatimi vstavki v obliki krogov, kron in zvezd. Stene so prekrte z različnimi štukaturami, ki obkrožajo številne starodavne

grbe. Vendar niti Jusuf ni dočakal dokončne izgradnje palače *Comares*, saj ga je v času, ko je molil v mošeji, usmrtil moten suženj. Nasledil ga je njegov sin Mohamed V., ki je ustvaril najmogočnejši in umetniško najbolj zgovoren spomenik Alhambre – *Palačo levov*.

Ob tej izgradnji gre za neko stanje prostoro, ki še vedno ohranjajo svojo dušo, patino in čas. Čuti se, da je ambient fleksibilen in da omogoča različne kraje kroženja; lahko se gre gor, dol, sem ter tja. Da sta zunaj in znotraj povezana v horizontalni ali vertikalni smeri in da dobiš vtis svobodnega prostora. Palača levov je bila simbioza muslimanskega in krščanskega stila gradnje, saj je bil Mohamed V. dober prijatelj katoliškega vladarja Pedra Kastiljskega (Krutega) in zaradi tega se ta del arhitekture nekoliko razlikuje od ostalih gradbenih sklopov. Na sredini stavb se nahaja *Levje dvorišče*, kjer dvanajst kamnitih levov drži fontano, ki dominira celotnemu prostoru. Fontana je izdelana iz alabastra, kipi levov v belem marmorju pa v tem primeru niso namenjeni kiparski natančnosti, saj odražajo zgolj simbol moči in suverenosti. Vsako uro ena izmed skulptur bruhla iz gobca vodo. Na robu vodnjaka je zapisana pesem Ibn Zamraka, ki opeva lepoto celotne umetnine. Štirje kanali, ki tečejo proti fontani, delijo dvorišče na štiri enake dele, dolžina vsakega dela pa ustreza njegovi dvojni širini. Takšne situacije matematičnih zakonitosti, utemeljene na Pitagorovih zakonih, lahko najdemo na celotnem prostoru palače, v odnosu dvorišča do okoliških prostorov. Tako tudi do fontan in dvorišča, v odnosu in razporedu do stebrov in ostalih arhitekturnih elementov. Palača je verjetno bila namenjena za zasebne potrebe vladarja in njegove družine, medtem ko so nekateri zgodovinarji mnenja, da se je tukaj nahajala *medresa*, verska šola.

Dvorišče levov je obdano z nizkimi galerijami, podprtimi s stoštriindvajsetimi belimi marmornatimi stebri. Na vsakem kraku dvorišča je paviljon s filigransko okrašenimi zidovi in svetlo kupolasto streho. Dvorišče je tlakovano z barvnimi ploščicami, stebrišče

Zlata soba

je iz belega marmorja, stene pa so obložene z modrimi in rumenimi ploščicami z obrobo, ki je zgoraj in spodaj emajlirana z modro in zlato barvo. Stebri, ki podpirajo streho in galerije, so nepravilno postavljeni. Okrašeni so z različnimi ornamenti listja ter z različnim okrasjem, na vsakem loku obstaja velika kvadratna štukatura z arabeskami⁹. Večina ostalih stebrov pa je še dodatno filigransko obdelanih. Za vsemi temi stebri se nahajajo veličastne dvorane. Dvorana *Abencerrajes* je sicer najbolj znana po svoji grozljivi legendi, po kateri tudi nosi ime. Sultan Muley Hacen naj bil v svojem času izvedel, da ga njegova žena vara z nekom iz družine Abencerrajesevih, in ker ni vedel, za koga gre, je semkaj povabil vse moške iz te družine na večerjo. Nato jih je ubil, njihova kri pa je ostala v majhni fontani sredi dvorane. Ta soba ima obliko popolnega kvadrata s kupolo in mrežastimi okni v bazi. Streha je obarvana v modri, rjavi, rdeči in zlati barvi, stebri, ki jo podpirajo, pa izstopajo v obliki loka na izredno precizen način. Posebej cenjena umetnina v tej dvorani je veličastna kupola v obliki osmerokrake zvezde, izdelana v tehniki *muqarna*. To je način okraševanja v obliki prizem, ki se med seboj spajajo v zapletenih geometrijskih oblikah, ki spominjajo na stalaktite. Pod kupolo se nahaja šestnajst oken, vendar se zaradi igre svetlob in senc ob celoti dozdeva, kot da lebdi v prostoru. Nasproti tej dvorani je Dvorana

dveh sester, tako imenovana zaradi dveh belih marmornih plošč v tlaku.

Generalife je bil zgrajen v 14. st., kot poletna rezidenca vladarja Alhambre. Njegovo ime prihaja iz arabskega Yannat al-arif, kar pomeni "arhitektov vrt",¹⁰ in predpostavlja se, da je tako poimenovan v spomin na vezirja, ki je izbral lokacijo stavbe in izdelal načrt vrtov, ki Alhambro obdajajo. Za razliko od ostalih palač je Generalife bolj preprost, brez dodatnih dekoracij ter arhitekturnih detajlov. Velik ponos palače, ki so jo muslimanski dvorjani uporabljali za počitek, so številni vodnjaki, parki in vrtovi. Prav tako se od tukaj razprostira čudovit pogled na Alcazabo in Granado v ozadju. Najbolj znani del palače je dolgo in ozko dvorišče s kanalom, v katerega so speljani vodni curki. Zanimivo je tudi vodno stopnišče, ograja in dva majhna vodna kanala ter sultanovo dvorišče z več vodnjaki. Zgradba je bila obdana s sadnim drevjem ter vrtovi, ki so oskrbovali Alhambro, a ohranjen je ostal le manjši del iz tistih dni. Na vzpetini poleg Generalifa, imenovani Monte Mauror, se nahaja Vila mučencev, ki predstavlja zgradbo krščanskih sužnjev, ki so bili prisiljeni graditi Alhambro, zaprti pa so bili v tukajšnjih podzemnih celicah. Stolpi Vermilion, prav tako na Monte Mauror, pa so dobro ohranjena mavrska utrdba, s podzemnimi cisternami, hlevi in nastanitvenimi prostori za dvesto moških. Več rimskih grobnic so odkrili šele med leti 1829 in 1857, ob vznožju vzpetine Monte Mauror.

Leta 1527 je cesar Svetega rimskega sedeža Karel V. porušil del zgodovinskega kompleksa za izgradnjo palače s svojim imenom. Kato-liški kralji so pred tem že preuredili nekaj prostorov, Karel V. pa je želel zgraditi stalno prebivališče, primerno za cesarja. Okoli leta 1537 je ukazal nad Abu Hajajevim stolpom zgraditi bivalne prostore (*Peinador de la Reina*) za svojo ženo Izabelo. V 18. st. je nastal skoraj sto let dolg premor v tekočem vzdrževanju Alhambre. V času francoske nadvlade so bistvene dele trdnjave podrl. Popravila, obnova in restavratorska dela, ki še vedno trajajo, so

se nato začela v 19. stoletju. V kompleksu teh palač sta danes Muzej Alhambre in Muzej lepih umetnosti, Alhambro, ki je nasridsko mesto palač, pa je UNESCO leta 1984 razglasil za svetovno kulturno dediščino.

Vzpon in propad islamske civilizacije na Iberijskem polotoku je eden izmed najbolj znanih fenomenov v zgodovini. Pet stoletij, od 8. do 13. st., je islam v Evropi prednjačil v pogledu moči, humanih zakonov, prefinjenosti obnašanja, življenjskem standardu ter verski toleranci v umetnosti, književnosti, medicini, šolstvu, filozofiji.... V času vladanja Abd er-Rahana III., v 10. st., je španska država dosegla vrhunec svoje moči. Nikjer drugje ni obstajal tako dolg in pristen odnos med dvema tako velikima in dostojanstvenima verama. Alhambra je čustvena odzivnost številnih življenj, tako da je mogoče začutiti njihov odsev v sencah zidov in vodnjakov. In če uspeš to začutiti, potem znaš to videti tudi v arhitekturi. Veliko misli in asociacij se te dotakne, ko razmišljaš o vsem ustvarjenem. Prav je, če je človek nekoliko čustveno odprt, dojemljiv in če je včasih vznesen v nekem prostoru ali v naravi. So prostori, ki so nekoliko abstraktni, ki niso avtorsko in formalno določeni, ki so toliko odprti, da se v njih prepoznajo različni ljudje. Če je arhitektura preveč izoblikovana z neko govorico, te lahko zmoti, ker ti ni blizu. Arhitektura mora biti v svojem izrazu odprta in tako dostopna vsem, ki imamo stik z njo. Dati mora svobodo gibanju tako, da je prostor včasih celo "drugačen". Alhambra je za nas, ki živimo v svetu drugačnega stavbarstva, drugačna. Za večino celo zelo privlačna. Ima svojo govorico in šarm, pa čeprav je na prvi pogled niti ne razumemo. Zato jo raziskujemo, se navdihujemo in jo dihamo, saj bo v nas, ki ljubimo umetnost, ostala za vedno nekaj skrivnostnega, drugačnega in čudovitega!

*Pesem hoče biti luč,
svetijo se v temi
vlakna iz fosfora in lune.
Luč ne ve, kaj hoče.*

V svojih opalnih mejah sreča samo sebe in se znova vrne.

(F. García Lorca, Pesem hoče biti luč.)

LITERATURA

Marianne Barrucand, Achim Bednorz, *Moorish Architecture in Andalusia*, Köln, 1992

Jules Grécy, *Die Alhambra zu Granada*, VMA-Verlag Drei Lilien Edition 2000

Federico G. Lorca, *Obras completas*, prevedel Jože Udovič, Ljubljana, 1998

Irving Washington, *Tales of Alhambra*, Short stories/Travel, London, 1832

1. Mavri, ime, ki so ga evropski pisci od srednjega veka naprej uporabljali kot sinonim za Saracene. Španci in Portugalci so ime uporabljali za muslimanske prebivalce severne Afrike in Španije; nato pa so ga razširili na muslimane sploh, da so jih razlikovali od poganov iz Afrike in hindujcev iz Indije. Sicer pa so Evropejci imeli za Mavre tako tiste, ki so bili mešanega, španskega, arabskega in berberskega izvora, kot tudi njihove sužnje z juga Sahare. V Španiji so s to besedo označevali arabske zavojevalce, ki so tam prvič pristali leta 710. Pod Tarikom Ibn Zaidom je berberska vojska leta 711 zasedla deželo in kraljestvo Zahodnih Gotov je propadlo. Mavri so prišli do Pirenejev in prek njih v Francijo. Poraz pri Poitiersu leta 732 je ustavil njihovo širitev. Novo državo Andalus (Andaluzijo) je leta 756 utrdil omajadski emir Abd Al Rahman Ibn Mauvija, leta 912 pa je nastal kalifat, ki je obstajal do leta 1031. Sevilla je bila prva prestolnica, leta 717 jo je nasledila Córdoba. Po propadu kalifata je država pripadla Reyes de Taifas (strankarskim kraljem; 1031-85), medtem ko so se krščanska kraljestva s severa širila proti jugu. Toda leta 1090 so zavladali novi zavojevalci, Almoravidi, ki so bili predvsem vojščaki. Leta 1145 so se umaknili novi berberski dinastiji, Almohadom, njihov propad na začetku 13. st. pa je dal priložnost kristjanom in do leta 1235 je ostalo v mavrskih rokah samo še kraljestvo Granada, ki je obsegalo večji del današnje Andaluzije. Ker je bilo notranje razcepljeno, se ni moglo obdržati ob združenih monarhiji Ferdinanda in Izabele, ki sta leta 1491 končala mavrsko vladavino v Španiji. Mavrsko obdobje v Španiji pomeni tako vrhunec islamske kulture v znanosti, pravu, poeziji, slikarstvu in arhitekturi.
2. Rekonkista (španska beseda za ponovno osvojitve) je bila skoraj osem stoletij trajajoči proces osvajanja muslimanskega in mavrskega ozemlja na Iberskem polotoku. Proti arabskim zavojevalcem ozemlja so se bojevala krščanska kraljestva severne Španije od leta 722 do leta 1492, ko je bila osvobojena Granada.
3. Kordovski kalifat je bilo od leta 929 do 1031 islamsko kraljestvo na Iberskem polotoku in v delu severne Afrike s prestolnico v Qurtubi, sedanji Córdoba. Kalifat je nastal leta 929, ko je kordovski emir Abd Al Rahman III. iz omajadske dinastije razglasil svojo neodvisnost od Abasidov v Bagdadu in se iz emirja preimenoval v kalifa. Za to obdobje iberske zgodovine je bil značilen velik razcvet trgovine in kulture in gradnja velikih mojstevin andaluzijske arhitekture, vključno z Veliko mošejo v Córdoba. Kalifat je razpadel v državljanski vojni (fitna Al Andaluz) med nasledniki zadnjega kalifa Hišama II. in nasledniki njegovega dvornega komornika Al Mansurja. Leta 1031 je iz kalifata nastalo več majhnih neodvisnih muslimanskih kraljestev in emiratov.
4. Almoravidi, so bili muslimanska berberska dinastija, ki je obstajala med letoma 1056 in 1147. Leta 1062 je ustanovila mesto Marakeš v današnjem Maroku ter razširila ozemlje do Alžirije. Na povabilo španskih muslimanov so odšli v Španijo in tam premagali tamkajšnje kristjane in okoli leta 1110 zavladali skoraj celotni muslimanski Španiji. Do leta 1147 so jih najprej iz severne Afrike, potem pa še iz Španije izrinili Almohadi. Izjemo predstavlja ena od almoravidskih rodbin, ki je vladala otočni Majorki do leta 1203.
5. Almohadska dinastija je bila maroška berberska dinastija, ustanovljena okoli leta 1120 v berberski državi v Tinnelu v gorovju Atlas. Gibanje proti vladajočim Almoravidom je začel Ibn Tumart v plemenu Masmuda. Leta 1130 ga je prevzel Abd Al Mumin Al Gumi in ga vodil do svoje smrti leta 1163. V tem času so Almohadi premagali Almoravide in razširili svojo oblast nad vsem Magrebom in zatem še nad Al Andaluzom. Almohadska oblast na Iberskem polotoku je trajala do leta 1212, ko je združena vojska Kastilje, Aragone, Navare in Portugalske v bitki pri Las Navas de Tolosa v Sierra Moreni porazila Mohameda III. Al Nasirja (1199-1214). Almohadi so po porazu kmalu izgubili skoraj vse svoje posesti v Iberiji, vključno z velikima mestoma Córdoba (1236) in Sevillo (1248).
6. Kaligrafija (iz grških besed κάλλος kallos - "lepot", in γραφή graphē, "pisanje") je umetnost lepega pisanja. Pogosto so krasile zunanje in notranje zidove zgradb z izreki iz Korana. Črke so oblikovane tako, da predstavljajo okras in pogosto v kombinaciji z geometrijskim in vegetativnim okrasjem.
7. Mavrska okrasna jesarija štukatura je delo uporabne umetnosti, ki so jo mavrski gradbeniki uporabljali v različnih obdobjih. Muslimanska tradicija je lahko izdelovala predvsem omet kot dekoracijo. Za nekatera del nasploh v deželi je poznan tudi avtor, saj je pustil napis v frizu ali je znan iz dokumentacije ali celo navedbe v dokumentih inkvizicije.
8. Azulejo je oblika portugalske ali španske poslikane, s kositrno glazuro obdelane keramike. Ploščice *azulejo* najdemo v notranjosti in zunanosti cerkva, palač, navadnih hiš in celo na železniških postajah ali postajah podzemne železnice. Predstavljajo pomemben element portugalske pirenjske arhitekture in se uporabljajo za stene, tla in celo strop. Niso bile uporabljene le kot okras v umetnosti, ampak so imele tudi posebno sposobnost, kot je nadzor temperature v domovih. Veliko *azulejos* kaže kroniko zgodovinskih in kulturnih dogodkov predvsem portugalske zgodovine.
9. Arabeska; v 12. st. se v islamski umetnosti razvije poseben stil, imenovan arabeska. V njihovi umetnosti namreč ni dovoljeno upodabljanje človeških in živalskih figur in zaradi tega so umetniki razvili način, ki prikazuje rastlinske in geometrijske motive, ki se ritmično ponavljajo in so prepleteni v različnih variantah. Rastlinski motivi se poenostavljajo (stilizirajo) in se večinoma kombinirajo z geometrijskimi oblikami. Geometrijski pa so lahko različnih oblik: zvezda, kvadrat, krog, ...
10. Arabci so v Sredozemlju, med drugim tudi v Španijo, prinesli značilnosti perzijskih in bizantinskih vrtov. To ime izvira iz arabskega izraza "Dženat al Arif", ki se včasih prevaja kot "visoki vrtovi", kar pa verjetneje pomeni "arhitektov vrt".